

УДК 811.111'373

О. Б. Януш,

кандидат філологічних наук, доцент

(Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного)

ДИСКУРС ЯК ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ ТА ЛІНГВОСОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У статті досліджується феномен, поняття та визначення концепту дискурсу, історія вивчення його статусу і структури у системі комунікативної діяльності людства з антропологічної точки зору. Систематизуються та узагальнюються визначення дискурсу та визначається його прагматична та соціальна спрямованість.

Актуальність дослідження дискурсу як лінгвопрагматичного та лінгвосоціального явища у сучасному мовознавстві зумовлена суперечливим підходом та визначенням дефініції цього феномену у контексті вивчення аспектів комунікативного акту як такого та теорії комунікативних актів взагалі. Погляд на мовні одиниці з різних кутів та альтернативних точок зору дає можливість визначити роль різноманітних лінгвальних та екстралінгвальних явищ, яку вони відіграють у пізнанні і подальшому вивченні того чи іншого концепту.

Наукова новизна полягає у комплексному підході щодо вивчення феномена дискурсу, історії його походження і становлення, функціонування у сучасних мовах і можливості здійснення прямого або опосередкованого впливу на свідомість адресата.

Систематизація і узагальнення визначень, а також прагматична і соціальна спрямованість дискурсу є **метою нашого дослідження**.

Об'єктом дослідження є дискурс соціальної та політичної спрямованості як з боку історії походження, так і функціонування на сучасному зрізі.

Предметом дослідження є прагматичні і соціально-психологічні властивості дискурсу, що зумовлюють його розвиток, функціонування і сприйняття.

Історія досліджень проблем виявлення, сприйняття, становлення та функціонування дискурсу як лінгвопрагматичного феномену налічує всього близько ста років. Проте, вивченню цього явища присвячена чималу кількість наукових праць таких відомих дослідників, як Н. Арутюнова, А. Блекледж, М. Бахтін, А. Вежбицька, Р. Водак, В. Дем'янков, Т. ван Дейк, Ю. Караулов, Г. Почепцов, Н. Фейрклоу та ін. Розвиток мовознавства за останні десятиліття у руслі антропологічної парадигми зумовив актуалізацію таких галузей лінгвістичної науки, базовими для яких є розуміння мовленнєвої діяльності, що забезпечує функціонування діяльності найвищого рівня – когнітивної, комунікативної, предметно-прагматичної.

Єдиним початком для багатьох галузей знань, що досліджуються у науці сьогодення, є *дискурс* як відокремлена структурна одиниця у вимірі мовної свідомості людства. Загальновідомо, що головною функцією мови, – є комунікативна функція, а отже саме цей фактор вимагає від дослідників поступово відходити від вивчення мовної системи як такої і звертатися до врахування факторів екстралінгвістичної природи, а саме соціальних. Мова і мовлення, мовна система і мовленнєва діяльність як єдність і, одночасно, протилежність, протиставлення двох вимірів міжособистісної, міжкультурної комунікації у сучасному суспільстві, вивчалися багатьма дослідниками. Досить чітко і виразно протиставив мову і мовлення Ф. де Соссюр, який зазначав, що "мова – це готовий продукт, який пасивно реєструється мовцем. Це дещо, що існує поза волею тих, хто ним володіє", натомість "мовлення – це індивідуальний акт волі та розуму; у ньому варто розрізнити комбінації, в яких мовець використовує мову з метою вираження своєї думки, та психофізичний механізм, який дає змогу йому об'єктивувати ці комбінації. У мовленні немає нічого колективного, вияви його індивідуальні та миттєві" [1: 57]. Л. Щерба виділяє у мові три аспекти мовних явищ: мовну систему (загальну мову), мовленнєву діяльність (мовлення – як процес) та мовний матеріал (мовлення – як результат процесу) [2: 364]. Саме з процесу мовленнєвої дії (акту) і виникає взаємозв'язок семантики та прагматики, завдяки яким система мови сприймається адресатом через призму способів та засобів її відтворення, сприйняття та осмислення [3: 16].

Можливість надання конкретної спрямованості висловлюванню, особливої інтенції у характеристиці комунікативних дій, тобто ілокутивності комунікативного акту як категорії, уведеної Дж. Л. Остіном (1962) та Дж. Серлем (1965), дає підстави визначити прагматичну спрямованість дискурсу [3: 16].

Загальноновизнаною у сучасному мовознавстві інтерпретацією дискурсу є визначення Т. ван Дейка, яке полягає у трактуванні його "як складного комунікативного явища, що містить, окрім тексту, ще й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, установки, мету мовця, спрямованість на його ментально-прагматичну сферу)" [4: 8].

Британський учений Адріан Блекледж у своєму дослідженні "Дискурс і влада у мультимовному світі" (2005) пропонує комплексний підхід до вивчення цього явища за допомогою *критичного аналізу дискурсу* (КАД). КАД (за Н. Фейрклоу, М. Мейер, Г. Вайс і Р. Водак) розглядається як

теорія, оскільки на сьогоднішній день не існує у науковому обігу єдиної гіпотези/теорії з цього питання, а всі пошуки у даному полі, на думку Р. Водак, еkleктичні й несистематичні;

метод, у якому дискурс, визначається як *єдність одночасних і послідовних взаємопов'язаних мовленнєвих актів, які проявляються усередині і за посередництвом соціальних полів, тематично пов'язаних усними і письмними знаками (семами), часто-густо поєднаними у текст, що належить певному семіотичному типу, тобто жанру* [5: 8].

Досить часто дискурс розглядають серед базисних понять і термінів політичної лінгвістики у контексті політичної комунікації, тобто в процесі спілкування між учасниками політичної діяльності. Найважливіший для політичної лінгвістики термін "дискурс" не має до теперішнього часу єдиного визначення. Дискурс (від франц. discours – мовлення), на думку деяких учених, може вживатись на позначення мовленнєвої діяльності, тексту, контексту, висловлювання у його взаємозв'язках із комунікативною ситуацією. Проте, вважаємо, що немає необхідності вживати термін "дискурс" на позначення існуючих понять, за якими у лінгвістиці вже давно закріпилися стійкі назви. Отже, якщо дискурс розглядатимемо як складну єдність мовної форми, значення і дії, якому відповідає поняття "комунікативна подія", то перевага такого розуміння полягатиме в тому, що дискурс, порушуючи як суто інтуїтивні, так і лінгвістичні підходи щодо його визначення, не обмежується межами конкретного мовного висловлювання, тобто межами тексту або ж самого діалогу. За фігуральним виразом Н. Д. Арутюнової, дискурс – це "мовлення, занурене у життя" [6: 137]. Саме тому до контенту концепту *дискурс* повинні бути залучені всі існуючі у свідомості учасника комунікативної діяльності (усні і письмові) компоненти, здатні впливати на породження і сприйняття мови. До їх складу (компонентів) відносяться політичні погляди, політична ситуація, засоби маніпулятивної дії, такі, як евфемізми, дисфемізми, какофемізми, психофізіологічні стани (наприклад, обсесія), криптологічні висловлювання, doubletalk, інші тексти, зміст яких враховується адресантом з метою актуалізації адресата.

Термін "дискурс" має лінгвосоціальну природу; це предмет дослідження лінгвокультурології, соціолінгвістики, психолінгвістики, політичної лінгвістики. Розрізняють дискурси різного характеру і походження, наприклад, мітинговий, парламентський, дискурс виборчої кампанії та інші. В останні роки фіксується широке розповсюдження дискурсу теледебатів та розмовних шоу (talk-show). Одним із різновидів такого типу дискурсів є *масс-медіальний* дискурс, усний або письмовий, якому притаманні прагматичні, соціокультурні, психологічні та інші фактори, що виражаються через посередництво засобів масової інформації комунікації, і відображають механізм свідомості комунікантів. Мовленнєві акти на кшталт табу, вимоги, прохання, заперечення, аргументування, підтвердження, згоди, незгоди, спростування та багато інших є відмінною рисою *маніпулятивного* дискурсу.

Обсесивний (від англ. obsessive – нав'язливий, всепоглинаючий) дискурс можна вважати як один із різновидів маніпулятивного дискурсу, так і самостійним психолінгвістичним явищем. За переконанням З. Фрейда, обсесивний дискурс організується, передусім, *числом і перерахуванням*. Дійсно, усі нав'язливі ідеї так чи інакше пов'язані з повторенням одного числа або перерахуванням чисел чи предметів. Явище обсесії або обсесивність, З. Фрейд невід'ємно пов'язує з поняттями табу і "всеомогутності думки", акцентуючи увагу на тому, що численні повтори слів, фраз (в тому числі табуйованих, заборонених), чисел мають нав'язливий, дискурсивно-маніпулятивний характер [7: 107]. З іншого боку, можна говорити й про обсесивний характер спілкування моряків або ж повітряних пілотів. На нашу думку, повтори чисел (наприклад кількаразове відтворення координат місцезнаходження), сталих фраз та виразів (наприклад, сигнали, такі, як S.O.S.; позивні типу "Борт пів сотні два" замість "п'ятдесят два"), висловлювань суто військово-морського або повітряно-військового характеру є невід'ємною часткою обсесивно-професійного дискурсу.

Очевидно, що дане явище – це предмет вивчення лінгвосоціології і лінгвопрагматики. Остання, за О. О. Селівановою (2008), досліджує використання і функціонування мовних знаків у процесі комунікації, у взаємозв'язку з інтерактивністю його суб'єктів (адресанта й адресата), їх особливостями й самою ситуацією спілкування, у якій її (прагматика) семіотична спрямованість доповнюється комунікативною орієнтацією теорії мовленнєвих знаків. Сучасна *когнітивна прагматика* ("метапрагматика") намагається пояснити природу дискурсу на основі фрагментів концептуальних систем комунікантів: моделей ситуацій, настанов, фреймів, сценаріїв, декларативних та процедурних уявлень, бажань, інших актів комунікації, що є фундаментом, на якому будуються прагматичні теорії, які з одного боку, є концептуальними, що виявляється у загальному аналізі взаємодіяльності, з іншого, – емпіричними, що визначає шляхи дослідження психологічних і соціальних особливостей походження і сприйняття мовлення у процесі комунікації [8: 555–567].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Сосюр ; [пер. з фр. А Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1988. – 324 с.
2. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.
3. Попова Н. М. Сучасний іспаномовний суспільно-політичний дискурс : лінгвопрагматичний аспект / Н. М. Попова. – К. : 2004. – 211 с.
4. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк ; [пер. с англ., сост. В. В. Петрова]. – М. : Прогресс. – 1989. – 312 с.
5. Blackledge A. Discourse and Power in a Multilingual World / A. Blackledge. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamin's Publishing Company, 2009. – 254 p.
6. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Большая Советская энциклопедия, 1990. – С. 137–139.
7. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии / З. Фрейд. – М. : Госиздат, 1923. – 170 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : "Довкілля-К". – 2008, – 712 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Януш О. Б. Дискурс как лингвопрагматический и лингвосоциальный феномен.

В статье исследуются феномен, понятие и определение концепта дискурс, история изучения его статуса и структуры в системе коммуникативной деятельности человечества с антропологической точки зрения. Систематизируется и обобщается определения дискурса и определяется его прагматическая и социальная направленность.

Yanush O. B. Discourse as Linguopragmatic and Linguosociological Phenomenon.

The article deals with the phenomenon, concept and definition of the term discourse, the history of its status and structure study in the system of communicative activity of the humanity from the anthropological point of view. It systematizes and generalizes discourse definitions and determines its pragmatic and social direction.